

дернизма у његовим драмама. Објављивање ове студије има велики значај не само због апострофираног контекста новог читања Александра Поповића у духу постмодернистичких струјања, већ као изразито важан изазов за нове и продубљеније сценске реализације његовог дела.

Милена КУЛИЋ

ХИБРИДИ ИЗ МЕДИТЕРАНСКЕ КУХИЊЕ

Јелена Ердeљан, *Медиџеран и други свејови – ишћања визуелне културе XI–XIII век*, Mediterran Publishing, Нови Сад 2015

Др Јелена Ердeљан је професорка на Одељењу за историју уметности Филозофског факултета у Београду и некадашња управница Центра за међународну сарадњу на том факултету. У свом истраживачком раду бави се превасходно периодом средњег века, али се њени радови неретко крећу и ван тих хронолошких оквира. Активно објављује код нас и у иностранству, и често узима учешћа у међународним конференцијама, организујући неке од њих и на домаћем терену. У студији *Медиџеран и други свејови – ишћања визуелне културе XI–XIII век* ауторка се осврће на актуелну популарност средњовековних тема и својеврсни неомедијеализам у масовној култури, након чега читаоца упознаје са досадашњим доминантним струјама у проучавању Медитерана. Она затим даје своје виђење овог сложеног географско-културног простора, кроз три поглавља, фокусирана на три средњовековна феномена: успон и утицај опатије Клини, владарску репрезентацију сицилијанског краља Роџера II, и ктиторску делатност јерусалимске краљице Мелисенде.

Први од три есеја даје нам живописан увид у хришћанско друштво XI века, његову дубоку побожност, склоност ка ходочашћима и страх од краја света. Услед бројних, за оно време необјашњивих природних непогода, као и ратних сукоба праћених миграцијама, људи су ишчекивали „Дане гнева” (Dies Irae), Страшног суда и другог Христовог доласка. Широм хришћанског света порастао је значај покајања и монашког завета. Од манастира се очекивало да буду земаљска слика Небеског Јерусалима, те да кротким животом у молитви, уз присуство светиња и реликвија, подстакну побожност и омогуће искупљење душа народа. Зато се током XI века манастирска братства реформишу, што на Западу укључује и ослобађање од световних власти. Услед тога поједини манастирски ланци постају моћни друштвени и политички чиниоци. Бенедиктински ланац са средиштем у Клинију свакако је један од најречитијих примера оваквог успона. Иако је центар братства лежао чак у Бургундији,

две околности чине га релевантним за студију о Медитерану. Пре свега, на врхунцу славе и утицаја, под Клинијем се налазило око 1450 манастира, од којих знатан број у медитеранском појасу. Међутим, још важније од овог су претензије Клинија да се представи као замена за два кључна медитеранска света града – Рим и Јерусалим – на чему се, како пише ауторка, „заснивало конструисање идентитета изабраности” клинијевског братства. Од свог оснивања 910. године, Клини је одговарао директно Риму и папи. У главну манастирску цркву, посвећену Светом Петру и Павлу, пренети су делови апостолских реликвија, чиме су Рим и Клини делили главне светитеље и заштитнике. Према записима, ове мошти толико су поштоване да се поклоњење њима рачунало као одлазак на стварне гробове апостола, смештене у Риму. Свака архитектонска реконструкција главне базилике, као и уметнички пројекти широм клинијевске мреже манастира, понављали су тежњу да се усвајањем ранохришћанског визуелног идентитета присвоји део ауторитета Рима, Јерусалима али и Цариграда. Базилика Клини III, започета 1085. године, имитирала је стару базилику Светог Петра у Риму по димензијама и витрувијевским пропорцијама, док је грандиозност и сложеност ступованих маса реферисала на отеловљење неба на земљи, односно Јерусалим. Света Земља се у Клини преносила и симболично, поређењем житија светитеља реда, попут Св. Мајола, са Христовим деловањем у Тиру. Фреско-сликарство и архитектура клинијевске мреже цркава показивали су римски утицај, док су рукописи неретко илуминирани према цариградским узорима. Снажне везе са папством и многим утицајним људима, дуге реке верника, ходочасника и приложника показивале су да народ у клинијевским црквама заиста види и осећа делић Рима, Јерусалима и Цариграда. Ауторка закључује да су се на тај начин, манастирским путевима делећи сличне бриге и настојања, интензивно приближавали хришћански Исток и Запад.

Још једно место где су се многе стазе укрштале, како трговачке тако и освајачке, била је Сицилија, којој је посвећено наредно истраживање. Од раног средњег века острво је променило много господара, почевши од Острогота, преко Византинаца, затим арапске власти, коју су Нормани окончали 1091. Нормански владари Сицилије морали су постепено да врше рехристијанизацију острва, водећи при томе рачуна да не изгубе подршку било ког дела затеченог шароликог становништва. Ова унутрашња подршка била им је утолико важнија јер је спољашња, услед великих норманских територијалних претензија, често изостајала. Родер I Атавил столовао је као гроф у Месини, већински православној, да би касније његова удовица Аделаида преселила престоницу у Палермо, претежно исламски град. Када се наследник Родер II у Палерму прогласио краљем, круну му је доделио антипапа Аналектус, уз гласно негодовање и Рима и Византије. Са многих страна оспоравано краљевско достојанство владар Сицилије бранио је представљајући се као христолики монарх

koji račune polaže direktno Pantokratoru. Nегови су саветници потицали из византијско-фатимидског културног круга, што се интензивно читавало у визуелним решењима свих главних задужбина великодостојника, а понајвише у дворској Капели Палатини. Она је конципирана као место које поруку о изабраном монарху преноси на свим визуелним језицима релевантним за сицилијанско становништво. Архитектонско решење било је спој византијског и латинског наслеђа, апсида са Христом Пантократором мозаички је украшена у византијском стилу, а главни брод који је водио ка трону владара конципиран је као арапска дворана за аудијенције, са таваницом у мукарнасу, на којој је Роџер био насликан у турском седу. Како пише ауторка, „Византијски и фатимидски елементи давали су овом простору, па и његовом ктитору, ауторитет на међународној политичкој сцени и универзалној теолошко-идеолошкој равни. Уз то, латински и локални елементи били су израз легитимности власти над народом Сицилије, Латинима, Грцима и Арапима као *populus trilinguis*.” Иако је у рано доба династије било најзначајније популаризовати нову власт пред свим унутрашњим и спољашњим политичким чиниоцима, дугорочни програмски циљеви били су децидирана оријентација острва према хришћанском етосу и културном кругу. У том духу већ Роџер I, а затим и његови наследници, подижу бројна хришћанска светилишта не би ли променили исламско-фатимидски идентитет Сицилије. За време Виљема I и II, синова Роџера II, латинитет почиње да преовладава како у саставу двора, тако и у уметничким наруцбинама са врха, чија се медитеранска шароликост последично смањује.

Тешко је замислити умреженију тачку на Медитерану од Јерусалима, града који представља светињу за све абрахамске религије, а који је у периоду разматраном у књизи био поприште крсташких ратова. Хришћанска војска на челу са Годфроом Бујонским 15. јула 1099. осваја град и оснива Јерусалимско краљевство. Други по реду његов владар, Балдуин I, одређује да ће га ћерка Мелисенда наследити, те да ће подједнако учествовати у власти са својим мужем Фулком. Заједно су крунисани 1131. године, а Балдуинова жеља остала је на снази и поред Фулкових покушаја да влада самостално. Краљица Мелисенда је по мајци била јерменског порекла, због чега је одгајана у православном духу. Из мешовитог брака, владајући на месту светом за све хришћане, истакла се ктиторством црква и манастира различитих хришћанских деноминација, оставивши трајни печат на визуелном идентитету града. Решења под покровитељством краљице одступала су од колонијалне архитектуре крсташа, који су на Медитеран преносили романске и готске обрасце. Мелисендине задужбине комбиновале су западноевропске елементе са декорацијом или просторном организацијом која се ослањала на локалне типове, реферишући на околне светиње, или на догађаје важне за краљичину породицу. Тако је велика реконструкција Цркве Светог Гроба, која је одређена

за крунидбену цркву и маузолеј краљева, укључила и фасадну пластику која иконографијом указује на два Мелисендина ктиторска подухвата – манастир Св. Лазара у Витанији и Цркву Свете Ане у Витезди. Оба места везана су за монашки живот Мелисендине најмлађе сестре, због чега их је краљица богато даривала, омогућавајући им и сталне приходе обновом и уступањем градских тржница. Мелисенда је реконструисала и маузолеј краљица код Гетсиманије, на месту где је према веровању био гроб Богородице, а учествовала је и у оснивању јерусалимског скрипторијума. За краљичино име везује се и луксузни псалтир настао за њеног живота, највероватније наручен од стране Мелисендиног мужа Фулка зарад измирења са супругом. Ауторки књиге Мелисендин псалтир је посебно интересантан јер представља визуелну синтезу византијских, енглеских, француских, па чак и исламских елемената, који су указивали како на разгранато порекло сваког од супружника, тако и на мултиетничко и мултиконфесионално подаништво Јерусалимског краљевства.

Ипак, ове појединачно занимљиве студије Клинија, норманске Сицилије и Јерусалима под крсташима не остављају утисак међусобно повезаних поглавља књиге, која се стапају у логичну целину. Пре се чини да су у питању три разнородна и међусобно удаљена примера, одабрана по степену мултикултуралности који рефлектују, како би потврдили жељени закључак, прејудуциран већ у уводу. Тамо наиме стоји да ће у књизи бити примењен метод „транскултуралности” како Медитеран не би више био „насилно подељен и партикуларизован, локализован или пак национално обојен, на раздвојено наслеђе Византије, Запада, исламске и јеврејске историје, културе и археологије”. Овде нам је потврђено да је заједнички именовани обрађених тема то што су „одраз трансрегионалне конективности” култура које су у „сталном процесу трансформације”. И заиста, инсистирање на хибридности медитеранских идентитета једино је везивно ткиво које ове три студије, макар делимично, држи на окупу.

При конципирању завршног поглавља, названог „Балкан или уместо закључка”, примењен је исти критеријум селекције примера. Речима ауторке, Балканско полуострво је „понајмање разматрано са стајне тачке крос-културалне интеракције”, због чега она, у сумарном прегледу визуелних и културних карактеристика, ставља акценат баш на преплитање и динамику, мултиконфесионалност, мултилингвалност и свеопшту шароликост Балкана. Она води рачуна о томе да појам „национално” у опису средњовековних држава стави под знаке навода, и критикује приступ који националне историографије имају према свом средњовековном наслеђу. Њен дискурс је ослоњен на Дериду, што видимо из тврдње да „наративи чине црвену нит и кључни су елемент културних модела... Они стога омогућавају и промишљање о томе како се границе, отворене спрам затворених, превазилазе”.

Једно је утврдити и описати културну размену, што су и ранији истраживачи Медитерана углавном чинили, а сасвим друго заступати тенденцију замагљивања свих граница, проблематизације свих омеђених културних целина, са посебним анимозитетом према националном кључу интерпретације. Није ли то повлађивање идеологији отвореног друштва, која деценијама суверено влада у европским интелектуалним круговима, проглашавајући „интеркултуралност”, „трансккултуралност”, хибридикацију и сличне трендове као једине научно и животно валидне, упркос знатном отпору ширих друштвених слојева? Средњовековне културне апропријације спровођене с врха, зарад легитимизације власти и утицаја над разноликим масама – а такви су сви примери наведени у књизи – нису поништавале етничке и конфесионалне разлике међу обичним становништвом. Данас се, међутим, у служби европског „котла за претапање” историјски примери крос-културалне размене често пренаглашавају како би сви идентитети деловали као обични конструкти, отворени за монтажу и демонтажу. Постмодернистичке мантре о сталној трансформацији друштва и наводном измишљању традиција сувише су нам дуго наметане да би заслужиле још једно понављање, поготово имајући у виду да је њихов највећи научни „допринос” једна свеопшта релативизација. Штета је зато што се интересантна истраживања изнета у овој књизи стављају у дубиозне методолошке оквире, који делују тенденциозно, посебно након вишеструког читања увода и закључка. *Медиџеран и друге свейшове* потребно је стога третирати са будном пажњом и критичком оштрином, јер научне поуке комбинује са идеолошким порукама.

Весна ГАЛИЋ